

Resum

Aquest monogràfic té com a objectiu reflexionar sobre l'educació social al Brasil en temps de pandèmia de covid-19, que s'imposa al país en un moment polític molt crític, en què la pobresa ja augmentava abans de la crisi de salut. Tot i que no s'ocupa només de les persones en situació de pobresa, al Brasil, atesa la manca de garantia dels drets bàsics i la retracció de les polítiques públiques orientades als drets socials, en els últims anys, aquest és un gran i molt important front d'actuació de l'educació social. D'aquesta manera, el text és una forma de denunciar la crisi i donar a conèixer necessitats i possibilitats d'acció davant la realitat, escenari en el qual l'educació social és, més que mai, necessària.

Paraules clau

Brasil, educació social, pobresa, pandèmia de covid-19.

Educación social y pobreza en Brasil en tiempos de pandemia

Este monográfico tiene como objetivo reflexionar sobre la educación social en Brasil en tiempos de pandemia de covid-19, que se impone en el país en un momento político muy crítico, en el que la pobreza estaba aumentando ya antes de la crisis de salud. Aunque no se ocupa solamente de las personas en situación de pobreza, en Brasil, debido a la falta de garantía de los derechos básicos y a la retracción de las políticas públicas orientadas a los derechos sociales, en los últimos años, ese es un gran y muy importante frente de actuación de la educación social. De esta manera, el texto es una forma de denunciar la crisis y dar a conocer necesidades y posibilidades de acción ante la realidad, escenario en el que la educación social es, más que nunca, necesaria.

Palabras clave

Brasil, educación social, pobreza, pandemia de covid-19.

Social education and poverty in Brazil in time of pandemic

This article reflects on social education in Brazil in a time of the COVID-19 pandemic, which struck the country at a highly critical moment, politically, with poverty already increasing before the health crisis began. Although the pandemic does not only affect people living in poverty in Brazil, in view of the lack of guarantees of basic rights and the withdrawal of public policies aimed at promoting social rights in recent years, it is a large and important field of action for social education. Accordingly, the article denounces the effects of the crisis and describes the needs and possibilities for action in response to the situation, a scenario in which social education is now, more than ever, necessary.

Keywords

Brazil, social education, poverty, COVID-19 pandemic.

Com citar aquest article:

Dos Santos Rocha, J., Pavani Dias, S. i Boschi Bol, P. (2021).
Educació social i pobresa al Brasil en temps de pandèmia.
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 78, p. 87-102.

▲ Introducció

L'educació social al Brasil és extremament necessària en el context de la pandèmia. Si ja ho era abans, ara que la pobresa i les desigualtats socials s'han fet més profundes, ho és molt més. Però és imprescindible dir que no ens assola només la pandèmia, sinó també un govern d'extrema dreta, que no es preocupa per les condicions de vida de la majoria de la població i que és indiferent a les condicions sanitàries i a la salut d'un país amb proporcions continentals.

La pandèmia de covid-19 ja suma més de 525 mil morts¹ al país (Brasil, 2020c), i no hi ha un pla de govern que tracti de forma seriosa i responsable la situació. Els brasilers que més pateixen les conseqüències d'aquesta crisi sanitària són els més pobres. Dades de l'inici de l'aïllament ja apuntaven cap a la població més afectada: persones amb baix nivell d'escolaritat, dones, afrodescendents i indígenes, amb edat compresa entre els 14 i els 39 anys, són els que realitzen més activitats de risc, amb més vulnerabilitat i que més han patit amb les mesures d'aïllament, que els han fet perdre la font d'ingressos i el suport de les seves famílies (Komatsu i Menezes-filho, 2020).

Al Brasil, la manca de garantia dels drets bàsics i la retracció de les polítiques públiques orientades als drets socials són un front d'actuació important

De manera que, tot i que l'educació social no s'ocupi només de les persones en situació de pobresa, al Brasil, atesa la manca de garantia dels drets bàsics i la retracció de les polítiques públiques orientades als drets socials, en els últims anys, aquest és un gran i important front d'actuació. Per això, aquest manuscrit es proposa reflexionar sobre l'educació social al Brasil en temps de pandèmia de covid-19, denunciant el context pandèmic i també anunciant possibilitats per afrontar aquesta situació. Aquest article s'organitza en quatre apartats: 1) Introducció; 2) Educació social i pobresa al Brasil; 3) Pandèmia: l'aprofundiment de la pobresa i el paper de l'educació social; 4) Conclusions. Es proposa una discussió teòrica una mica més aprofundida sobre la pobresa i les desigualtats socials al Brasil en temps de pandèmia, utilitzant dades secundàries d'altres recerques i vivències dels autors com a treballadors i investigadors en dos municipis diferents del sud de país, en el marc de l'assistència social.

Els resultats apunten que la política pública d'assistència social al Brasil és precària davant d'aquesta situació, i els autors denuncien al món una part del que s'ha esdevingut al país en aquest moment pandèmic, i també anuncien possibilitats per afrontar la situació, com a forma de resistir i lluitar en temps difícils, tal com va fer Paulo Freire en denunciar l'educació bancària i anunciar noves formes de fer educació, més humanes i més democràtiques (Freire, 1987).

Educació social i pobresa al Brasil

Abans de parlar sobre les intervencions i la importància de l'educació social al Brasil, cal fer un breu informe sobre els fets polítics més recents, que entenem que han col·laborat a enfortir les desigualtats i injustícies socials al nostre país, produint situacions de pobresa i misèria encara més inhumana durant la pandèmia de covid-19. El 31 d'agost de 2016, el mandat de la llavors presidenta Dilma Rousseff va ser revocat per un procés de judici polític ple d'incongruències i controvèrsies. Cal assenyalar que no s'han presentat proves contundents que acreditin els fets d'impropietat administrativa dels quals va ser acusada, de manera que, en la seva autodefensa pública al Senat, ella va qualificar el procés de cop d'Estat, interpretació amb què estem d'acord.

Després del procés d'*impeachment*, la destitució de la presidenta Dilma Rousseff i la seva sortida del poder, el país va ser dirigit pel seu vicepresident, Michel Temer. Un dels principals objectius de govern de Michel Temer va ser aprovar la PEC 241/2016 (Proposta d'Esmena Constitucional), que proposava congelar la despesa pública durant els vint anys següents. La campanya governamental per a l'aprovació de la PAC es va iniciar durant el procés d'acusació de la presidenta Dilma Rousseff, quan Michel Temer encara era president interí, i va acabar victoriosa el 15 de desembre del mateix any, quan es va promulgar l'Esmena Constitucional núm. 95. Per promoure els interessos dels qui volien reduir el deute públic i encoratjar el sector privat, es va bloquejar la inversió estatal en educació, salut, cultura i altres àrees vinculades al benestar de la població, fet que va afectar negativament tota la població, principalment els col·lectius empobrits socialment i econòmicament (Vairão Junior i Alves, 2017).

A més, a les eleccions del 2018 va guanyar el candidat que expressa més fidelment l'extrema dreta neofeixista al país (Boschatti i Behring, 2021), Jair Messias Bolsonaro. Des d'aleshores, la reducció esgraonada dels drets socials i de les polítiques públiques ha castigat encara més el poble brasiler. La taula següent mostra els impactes en el pressupost federal en algunes de les principals àrees de garantia sobre els drets ciutadans des de la promulgació de l'Esmena Constitucional núm. 95.

Un dels principals objectius de govern de Michel Temer va ser aprovar la Proposta d'Esmena Constitucional que proposava congelar la despesa pública durant els vint anys següents

Taula 1. Valors executats amb el pressupost del Govern Federal (valors en milers de milions de reals)

	2016	2017	2018	2019	2020
Educaió	129,6	127,8	114,7	111,8	104,7
Salut	129,3	125,5	133,7	133,9	167,5
Assistència social	96,8	98,1	97,0	102,1	428,2
Cultura	2,5	2,2	2,1	1,6	1,6

Font: Elaboració de les autores amb dades de la plataforma SIGA Brasil.

Com es pot veure a la taula, *Educaió* i *Cultura* van tenir pèrdues, mentre que *Salut* i *Assistència social* van rebre més aportacions, tenint en compte que en l'últim any tingué un augment fora de la corba a causa de les ajudes d'emergència instituïdes per la Llei núm. 13.982/2020. La primera proposta del Govern Federal establia quotes de R\$200 reals (gairebé 35 dòlars americans) per a un estrat social molt restringit. La llei aprovada, una iniciativa de l'oposició al govern en el poder legislatiu, amb el suport de la mobilització social, va disposar la transferència de tres quotes de R\$600 reals mensuals a treballadors informals i amb pocs ingressos, microempresaris individuals i també a contribuents individuals de l'Institut Nacional de la Seguretat Social, amb la intenció de reduir els impactes econòmics provocats per la pandèmia de covid-19 (Brasil, 2020). A principis de juliol, el Govern Federal va autoritzar dues quotes més i, al setembre, el govern va anunciar el pagament de quatre quotes més, de R\$300 reals, fins a finals del 2020, quan es va cancel·lar el benefici (Brasil, 2020b). Ja està pendent al Senat una nova PAC per estendre l'ajuda d'emergència fins al juny del 2021, tanmateix, el text del projecte defineix la flexibilitat de la despesa mínima dels municipis, els estats i el Govern Federal en les àrees de salut i educació com a condició per a la seva viabilitat, és a dir, totes les entitats federatives estarien habilitades per no executar la suma mínima que estableix la llei per a aquestes àrees (García i Resende, 2021).

Tornant a l'anàlisi de la taula 1, és important considerar que en les àrees on es va produir el manteniment de la suma executada del pressupost, o hi va haver un petit augment, també hi va haver un augment en els valors per mantenir despeses fixes o realitzar accions bàsiques, un ajust per inflació, la qual cosa porta a una reducció de la capacitat per satisfer les demandes de la població.

Fa poc, el Centro de Pesquisas e Estudos de Direito Sanitário (CEPEDISA), de la Faculdade de Saúde Pública (FSP) de la Universidade de São Paulo (USP), i Conectas Direitos Humanos, van publicar un butlletí titulat *Direitos na Pandemia: Mapeamento e Análise das Normas Jurídicas de Resposta à Covid-19 no Brasil*². S'hi presenta una revisió dels estàndards elaborats pel Govern de Jair Messias Bolsonaro relacionats amb la pandèmia de covid-19,

de gener a desembre de 2020, i relacionant-los amb manifestacions públiques del president o representants governamentals, oficials o no, i publicitat governamental. La conclusió de l'anàlisi presentada al butlletí és que “no hi ha incompetència ni negligència per part del Govern Federal, [sinó] l'existència d'una estratègia institucional per a la propagació del virus, impulsada pel Govern Federal sota el lideratge del president de la República” amb una concentració d'atacs a grups políticament minoritaris, com els pobles indígenes i la població més empobrida (Asano et al., 2021, p. 7, traducció pròpia).

No només ens afecta la crisi sanitària de la pandèmia de covid-19, sinó també la pobresa, la misèria i l'extermini de la població més empobrida

Entre els actes del butlletí esmentat podem destacar l'insistent discurs de minimització i negació de la crisi sanitària i els perills reals de la malaltia; la defensa de l'ús de cloroquina i altres drogues com a tractament preventiu o precoç, sense cap evidència científica; el canvi constant de ministres i altres posicions estratègiques del govern per desacords ideològics, reemplaçats, generalment, per generals de les Forces Armades; de tots els canvis, el més greu fou el de dos ministres de Salut; nombroses declaracions irrespectuoses per a les víctimes i les seves famílies; lluita de poder amb governadors dels estats i alcaldes; intent d'encobrir dades oficials de salut i confondre opinions; vetos a mesures bàsiques d'aïllament social i seguretat sanitària guiades per l'Organització Mundial de la Salut (OMS); difusió d'informació falsa o dubtosa sobre l'efectivitat de les vacunes i actes d'obstrucció a la logística efectiva per a la seva adquisició, distribució i aplicació; atacs i desprestigi de la premsa nacional. Tots aquests fets relatats fins ara, en to de denúncia, corroboren el que s'expressa a l'inici d'aquest article. No només ens afecta la crisi sanitària de la pandèmia de covid-19, sinó també la pobresa, la misèria i l'extermini de la població més empobrida, que és un programa de govern implementat per Jair Messias Bolsonaro i els seus seguidors.

També hem d'esmentar que l'educació social al Brasil està organitzada, de forma institucional, principalment a través de la política d'assistència social, que cerca promoure, garantir i defensar els drets de totes les persones. Per comprendre de forma contextualitzada com esdevé l'educació social al Brasil, o almenys gran part dels serveis que es duen a terme en l'àmbit de l'assistència, parlarem breument sobre aquesta política.

L'educació social no es dona exclusivament en l'àmbit de la política d'assistència social, atès que les polítiques de seguretat, educació, salut, cultura i lleure també ofereixen serveis o desenvolupen programes i projectes que poden ser considerats com a educació social. En aquests casos els serveis són més puntuals, regionalitzats o escassos, però no menys importants.

Fins aquí, hem caracteritzat l'educació social en el context brasiler com a pràctiques educatives institucionalitzades, amb intencionalitat pedagògica, que col·loquen al centre els processos d'ensenyament i aprenentatge, i que es desenvolupen presencialment amb poblacions que es troben *davant del risc de* o *en situació de violació de drets*. El propòsit que persegueixen és el de promoure el desenvolupament integral, la promoció, defensa i garantia

dels drets i l'accés a les oportunitats de les persones a les quals serveix, respectant la seva capacitat de decidir per si mateixes i de pensar sobre la seva acció en el món (Rocha, 2020)³.

En el marc de l'assistència social, paga la pena esmentar que el Sistema Únic d'Assistència Social (SUAS) del Brasil fou creat el 2005, per formar el trípede de la seguretat social, juntament amb la salut i el benestar social, amb la funció de regular i organitzar les accions d'assistència social al territori nacional. El SUAS ofereix serveis, programes, projectes i ajudes a la població que els necessiti (Brasil, 2005).

Entenem que l'educació social és una part integrant i fonamental en l'execució de la política pública d'assistència social al Brasil

El SUAS és un sistema ampli que ofereix a la població una gran varietat de serveis. Molts d'aquests serveis oferts preveuen la figura ocupacional de l'educador social en els seus equips de treball. Segons les dades del Cens SUAS 2018 (Brasil, 2019), *educadors socials* és la categoria ocupacional més gran del Sistema Únic d'Assistència Social. Així, entenem que l'educació social és una part integrant i fonamental en l'execució de la política pública d'assistència social al Brasil⁴. És precisament per aquest vincle amb l'assistència social i per la història de desenvolupament i desigualtats socials del país, que l'educació social encara té gran part de les seves accions enfocades a les situacions de vulneració i risc de la seva població.

Són cinc els principals serveis de l'educació social en la política d'assistència social (Brasil, 2009), que ja estan organitzats i en els quals la llei preveu la participació de l'educador social o professional equivalent.

Taula 2. Serveis oferts en l'assistència social en els quals es preveu la figura ocupacional d'educadors socials

Nom del servei	Públic-objectiu	Descripció breu
<i>Serviço de Convivência e Fortalecimento de Vínculos</i>	Infants, adolescents, joves, adults i gent gran en situació de vulneració.	Ofereix un espai de protecció i convivència durant una part del dia. Té com a principal objectiu enfortir vincles familiars i comunitaris i promoure, garantir i defensar drets.
<i>Acolhimento Institucional</i>	Infants, adolescents i persones amb discapacitat de famílies que han perdut la custòdia o que no tenen família.	Espais destinats a habitatges temporals. L'objectiu és fer possible, en el menor temps possible, un retorn segur a la vida familiar, principalment en la família d'origen i, excepcionalment, en una família substituïda.

<i>Serviço Especializado de Abordagem Social</i>	Persones en situació de treball infantil, explotació sexual infantil i adolescent, persones en situació de sensellarisme, drogoaddicció, entre d'altres.	Prestar atenció bàsica i immediata a les persones, amb la finalitat de promoure l'accés a la xarxa de serveis d'assistència social, salut, educació, entre d'altres polítiques públiques, per garantir els seus drets.
<i>Socioeducação</i>	Infants i adolescents en conflicte amb la llei.	Atén persones, especialment joves, en situacions de conflicte amb la llei, restricció o privació de llibertat, amb el propòsit de desenvolupar processos educatius per a la "reintegració" social.
<i>Aprendizagem Socioprofissional</i>	Adolescents i joves.	Ofereix a les persones una formació inicial per al món laboral, però amb una mirada àmplia que ha de preocupar-se pel desenvolupament social i ciutadà del subjecte.

Font: Elaboració de les autores amb dades del SUAS i de la Tipificação Nacional dos Serviços Socioassistenciais del país (Brasil, 2009).

El Sistema Únic d'Assistència Social s'organitza a través de nombroses normatives. Una d'elles, la Norma Operativa Bàsica de Recursos Humans del Sistema Únic d'Assistència Social (NOB-RH/SUAS), s'encarrega dels principals punts de la gestió pública i proposa mecanismes regulatoris per a la relació entre gestors, treballadors i prestadors de serveis d'assistència, presentant, a aquest efecte, les primeres directrius de la política de gestió del treball (Brasil, 2006). Aquest document preveu, en el seu marc funcional, la presència de l'educador social, al qual anomena també orientador social, per a l'execució de l'educació social, a més d'altres professionals com ara treballadors socials, psicòlegs, entre d'altres.

Mentrestant, és possible veure que alguns dels municipis, que són els responsables de l'execució de les ofertes previstes a la llei, no aconsegueixen tenir el nombre de professionals necessaris als equips. Tampoc no existeix, en alguns municipis, el lloc de l'educador social en la plantilla professional, fet que impossibilita la realització d'un concurs públic per a la contractació de professionals per a aquesta funció. Però en lloc d'avançar cap a la implementació d'aquesta política, que és relativament nova i encara requereix molt treball perquè es pugui fer efectiva, presenciem el desmantellament del poc que es va construir.

Per exemple, en molts municipis al llarg del país, els que executen els serveis d'assistència social, en aquest cas de l'educació social, són entitats subcontractades pel poder públic, que aleshores ha de fiscalitzar els serveis. La subcontractació dels serveis bàsics ha estat una pràctica comuna al país, i ha crescut molt. Això significa la precarització dels serveis i de les condicions de treball dels educadors socials.

La subcontractació dels serveis bàsics al país ha crescut molt. Això significa la precarització dels serveis i de les condicions de treball dels educadors socials

Pandèmia: l'aprofundiment de la pobresa i el paper de l'educació social

Per parlar de l'aprofundiment de la pobresa i les desigualtats socials al Brasil en aquest moment de pandèmia, utilitzarem com a exemple les vivències que hem tingut com a treballadors i investigadors de l'educació social en dos municipis diferents del sud del país. És important esmentar que la situació és molt similar en gran part de les alcaldies, amb les quals tenim contacte a través d'investigadors i treballadors associats.

Un dels municipis, capital d'una de les vint-i-set unitats federatives (estats) del país, amb una població propera als 1.488.200 habitants, té les activitats de l'educació social en l'àmbit de l'assistència social executades per institucions subcontractades. L'altre municipi forma part de la regió metropolitana de la capital, amb una població de 139 mil habitants, i els que realitzen els serveis d'assistència social són treballadors del municipi, seleccionats per concursos públics, però el nombre d'empleats ni tan sols arriba a la meitat del personal que preveu el marc funcional de la política d'assistència social per al nombre d'habitants del municipi.

En el cas del primer municipi, la capital, els serveis es veuen afectats per la transferència insuficient de fons, que es tradueix en baixos salaris per als educadors socials, estructures precàries, pocs recursos per a materials, dificultat per a la continuïtat dels serveis de manera bona i eficient. Durant la pandèmia, va comportar la suspensió de serveis de l'educació social com, per exemple, Serviço de Convivência e Fortalecimento de Vínculos, un espai de protecció essencial en les comunitats, on als infants i adolescents se'ls garantia almenys un àpat al dia. La gestió pública va suspendre els contractes amb les entitats subcontractades que executaven aquest servei, adduint la necessitat de retallar despeses i la impossibilitat d'atendre grups a causa de l'aïllament.

Qüestionem: no seria responsabilitat de la gestió pública i paper de l'educació social garantir, en el moment de crisi, els drets fonamentals com ara l'alimentació? Actualment, el desmantellament i la fragilitat de l'organització pública per a l'execució de l'educació social es fan més explícits per la forta pèrdua de drets ja conquerits.

En el segon municipi esmentat, la manca de personal suficient per als serveis és una qüestió important, i encara més actualment. En general, la insuficiència d'empleats ja és un obstacle per a la qualitat, ja que moltes vegades la gestió busca persones amb llocs de confiança per complementar els marcs funcionals, la qual cosa dificulta la continuïtat i la qualitat de les accions. El que ja era complicat abans de la pandèmia, ara s'agreuja. Molts empleats resten fora de la feina per condicions de salut i els equips, que ja eren petits i insuficients, ara estan encara més sobrecarregats, i la població, menys assistida quan més ho necessita.

El desemparament i patiment de la població més pobre és un fet. Són els més afectats, són els que “no tenen condicions adequades de sanejament i mitjans de prevenció”, són els que no van tenir oportunitat de treballar des de casa, ja que mai no es va produir el tancament total dels comerços, fàbriques i altres serveis no essencials, molts mai no van estar, de fet, en aïllament, i l’atur, que creix al país, no ho va permetre (Boschetti i Behring, 2021, p. 76).

En aquest context hem pogut constatar, des d’abans de l’inici de la pandèmia i de l’aïllament, el creixement del nombre de famílies que han necessitat els serveis d’assistència social i educació social, així com el creixement de la població sense llar als grans centres. Això s’intensifica més que mai amb la pandèmia. Encara hi ha famílies que mai abans no havien necessitat recórrer a l’assistència social i ara sí que els cal, cosa que mostra que la pobresa s’ha fet més profunda al país (Fogliatto, 2020; Mendonça i Sampaio, 2020; Bofill, 2020; Prefeitura Municipal de Canoas, 2020).

En aquest sentit, el Decret Federal núm. 10.282, de 20 de març de 2020, va destacar la inclusió de la política d’assistència social com un servei públic essencial a la població. També destaquem la Portaria (Ordenança) núm. 100, de 14 de juliol de 2020 (Brasil, 2020e), que aprova les recomanacions per al funcionament de la xarxa assistencial de Protecció Social Bàsica i Protecció Social Especial. Promulgada per a assegurar el manteniment de la prestació d’atenció a la població en els diferents escenaris epidemiològics de la pandèmia provocada pel nou Coronavirus - covid-19, no va impedir el tancament d’alguns dels seus serveis durant la pandèmia o l’acomiadament de gran part dels educadors socials en el primer municipi esmentat, per exemple.

En el segon municipi, alguns equips o espais han estat tancats a causa de la desocupació de treballadors que pertanyen al grup de risc i també com a forma de reduir el nombre de persones dins dels espais. No obstant això, el nombre de persones que necessiten els serveis va créixer exponencialment, la qual cosa va produir una equació difícil de resoldre sense un pla estratègic.

D’acord amb la Resolució núm. 1, del Consell Nacional d’Assistència Social, de 21 de febrer de 2013 (Brasil, 2013), el ja esmentat Servei de Convivència e Fortalecimento de Vínculos, en el marc de la política d’assistència social del país, té la prerrogativa d’incloure com a usuaris, de forma prioritària, persones que viuen situacions d’aïllament, treball infantil, violència i/o negligència, infants o adolescents fora de l’escola i persones en situació de sensellarisme, entre d’altres. Amb la suspensió de les activitats presencials, la situació dels espais, sense estructura adequada per a realitzar-hi reunions virtuals, i la condició de les famílies, que no tenen accés a Internet, entre d’altres eines, esdevé un gran repte complir amb el propòsit d’enfortir els vincles sociocomunitaris i familiars, més enllà de les qüestions de protecció i alimentació, també molt afectades.

Alguns equips o espais han estat tancats com a forma de reduir el nombre de persones dins dels espais. No obstant això, el nombre de persones que necessiten els serveis va créixer exponencialment

En els casos dels serveis adreçats a la formació inicial per al treball oferts a la població vulnerable o en risc, gran part dels equips, en els diferents municipis, desenvolupa les seves activitats, de forma virtual, com pot. Els contactes s'han fet per telèfon: videotrucades, WhatsApp, missatges, entre d'altres, amb la prioritat de mantenir el vincle, orientar els joves per accedir a ajudes del govern, prestar l'atenció necessària a les famílies i, sempre que ha estat possible, desenvolupar els aprenentatges previstos en els programes.

En general, s'han publicat nombrosos documents per a l'organització dels serveis assistencials, principalment amb un enfocament en la introducció de recursos tecnològics per a l'accés a les famílies, amb la intenció de no interrompre els llaços creats amb la població atesa, com ara la Portaria (Ordinanza) núm. 337, de 24 de març de 2020 (Brasil, 2020d), que orienta l'organització de dos serveis de forma remota i preveu la suspensió dels grups d'activitats, entre d'altres mesures. No obstant això, l'accés a aquests recursos sovint és precari o no existeix, fet que obstaculitza la prestació de serveis a les comunitats més necessitades.

És necessària la inversió en polítiques públiques, mitjançant el cofinançament d'accions d'assistència social destinades a fer front a la situació d'emergència

Al Brasil, tot i que el 74% de la població té accés a Internet (77% de la població urbana i 53% de la població rural), un estudi recent confirma que la pandèmia de covid-19 va fer més evident l'exclusió digital d'una part significativa de la població brasilera, perquè ha assenyalat que "l'ús d'Internet exclusivament per telèfon mòbil, [predominant en les classes C i DE], per exemple, s'associa amb un menor ús de les oportunitats en línia, incloses les activitats culturals, la recerca escolar, l'educació a distància, el treball a distància i l'ús del govern electrònic" (Comitê Gestor da Internet no Brasil [CGI.BR], 2020, p. 3). Amb tot, segons la recerca, dels 47 milions de persones sense accés a Internet al Brasil, 45 milions pertanyen a les classes C i DE. L'accés a Internet exclusivament a través del telèfon mòbil també és més elevat entre la població negra i *parda*. A banda del tipus de dispositiu utilitzat, factors com la classe social, els ingressos familiars, el nivell educatiu i la qualitat de l'accés a la xarxa enforteixen les desigualtats digitals i redueixen el potencial d'ús d'Internet per part de la població brasilera més empobrida (Comitê Gestor da Internet no Brasil, 2020). Mentrestant, s'han desenvolupat algunes accions en aliança entre ens governamentals, societat civil i entitats privades, principalment pel que fa a la donació d'aliments, articles d'higiene i neteja i màscares protectores. Accions que esdevenen més importants davant l'absència recurrent de l'Estat. És necessària la inversió en polítiques públiques, mitjançant el cofinançament d'accions d'assistència social destinades a fer front a la situació d'emergència i garantir l'accés a drets.

Així, és possible destacar accions realitzades a la capital i en ciutats de la regió metropolitana, com ara les següents:

- L'acord per acollir dones en situació de risc i violència agreujada per la situació d'aïllament derivada de la pandèmia (Comunicação Social PMSS, 2020).

- L'organització d'espais d'emergència per a acolliment de la població en situació de sensellarisme, en pistes esportives cobertes, per passar la nit i accedir a alimentació, amb acompanyament d'un equip multiprofessional (Comunicação Social PMSS, 2020).
- L'ampliació del nombre de famílies per al servei Família Acolhedora (família acollidora), per tal de disminuir el nombre d'infants i adolescents en institucions (Comunicação Social PMSS, 2020b).
- La distribució d'auxili d'emergència per a desplaçament en ocasions d'emergència de salut, oportunitats laborals o la recollida de donacions (Mobilidade Porto Alegre, 2020).
- La creació del Fundo das Mulheres POA (fons per a dones), amb la finalitat d'ajudar les dones, mares responsables de la llar, que amb la pandèmia van perdre les fonts d'ingressos (Dias, 2021).
- La donació de més de 800 tones d'aliments sense pesticides pel Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (MST) al sud del país (Comunicação do MST, 2020).
- El programa PopRua-RS, creat el desembre de 2020 per la Secretaria de Trabalho e Assistência Social del Govern de l'Estat de Rio Grande do Sul, executat per institució subcontractada en associació amb el govern, presta atenció a persones en situació de sensellarisme. Lliura viandes i equips de protecció personal i ofereix un espai perquè facin higiene personal i dutxa. També adreça les persones a altres serveis de la xarxa d'atenció pública, com ara atenció a la salut, allotjament a les nits, treball, drets humans (Farias, 2021).
- La Casa de Cultura do Hip-hop, a la regió metropolitana de la capital, Porto Alegre, va distribuir més de quaranta tones d'aliments no peribles a la població de la regió (Secretaria de Justiça, cidadania e direitos humanos do RS, 2020).
- Coletivo Ponte Restinga (Ponto Organizado Nas Transformações Emancipatórias), una iniciativa implementada *per i a* les perifèries de Porto Alegre durant el període de la pandèmia de covid-19, que té com a objectiu impactar a les noves generacions mitjançant una eina de comunicació comunitària, promovent l'educació popular, col·lectiva, en construcció i el pensament crític (Feijó, 2020).
- El col·lectiu A Periferia Move o Mundo, una iniciativa idealitzada i coordinada per un educador social que, en aliança amb una cadena de supermercats local i la plataforma ECOFY, recull aliments i roba, i ja ha atès famílies de diverses ciutats de la regió metropolitana de Porto Alegre i fins i tot fora de l'estat, com per exemple a São Paulo (Soares, 2020).

Conclusions

La pandèmia de covid-19 ja troba la població brasilera en una situació precària, amb altes taxes d'atur i retallades significatives en les inversions en polítiques socials (Wernek i Carvalho, 2020). En aquest context, els serveis d'assistència social sobretot es van reduir a la prestació d'ajudes eventuais a la població, principalment les relacionades amb l'alimentació, per tal d'alleugerir els efectes econòmics de la pandèmia per a les famílies, això en els municipis en què els serveis els realitzen les entitats públiques. En molts dels casos, en els quals els serveis són realitzats per entitats subcontractades, com a la capital que fem servir com a exemple, els contractes foren suspesos, igual que els fons, deixant la població desatesa i dependent d'iniciatives particulars d'activisme de la societat civil per obtenir el mínim: aliments.

Aquestes iniciatives aïllades i individuals, per part de la població, han funcionat com a formes de caritat o de solidaritat. Són de gran valor, però són insuficients. En són exemples les iniciatives publicades a la guia *Práticas comunitarias para afrontar el covid-19: 26 casos en Iberoamérica, Estados Unidos y Canadá* (Del Pozo Serrano, 2020) i les esmentades anteriorment.

Aquí volem demostrar, tant com puguem i fent servir informació pública divulgada, que la política pública d'assistència social al Brasil, en la qual s'institucionalitzen les experiències més nombroses i expressives d'educació social al país, és precària, però s'hi ha fet esforços. Cal fer un reconeixement als treballadors, especialment als educadors socials, que no es van aturar ni un sol dia, molts d'ells viatjant en autobús, arriscant la pròpia vida per mantenir en funcionament els serveis d'assistència social i la mínima garantia de drets de la població més afectada per tots els mals de la pandèmia.

A més, volem esmentar la importància d'enfortir els òrgans de control social com els consells municipals, que són responsables de supervisar, avaluar i inspeccionar els serveis, programes i ajudes d'assistència social que ofereixen a la població els organismes públics, essent espais de diàleg entre la població i els treballadors amb òrgans de gestió (Machado, 2012).

És urgent que la gestió pública assumeixi la seva responsabilitat de garantir una vida digna per a la població més pobra, que està més carregada d'imposos, inflació i atur. Finalment, volem destacar que, malgrat totes les dificultats, totes les pors i el desemparament, el poble continua i l'educació social és necessària per resistir i per a la reconstrucció del país quan arribi l'hora.

Dra. Juliana dos Santos Rocha
 Programa de Postgrau en Educació
 Pontifícia Universidade Católica do Rio Grande do Sul (PUCRS)
 Coletivo de Educação Popular e Pedagogia Social
 (CEPOPEs, FACED-UFRGS)
 juliana.rocha.001@acad.pucrs.br

Santiago Pavani Dias
 Programa de Pós-graduação em Ciências Sociais
 Pontifícia Universidade Católica do Rio Grande do Sul (PUCRS)
 Coletivo de Educação Popular e Pedagogia Social
 (CEPOPES, FAGED-UFRGS)
 santiago.dias@acad.pucrs.br

Priscilla Boschi Bol
 Coletivo de Educação Popular e Pedagogia Social
 (CEPOPES, FAGED-UFRGS)
 priboschi@gmail.com

Bibliografia

Asano, C., Ventura, D., Aith, F., Reis, R. i Ribeiro, T. (2021). *Direitos na pandemia: mapeamento e análise das normas jurídicas de resposta à covid-19 no brasil*. *Boletín n. Conectas Direitos Humanos*.

https://www.conectas.org/wp/wp-content/uploads/2021/01/Boletim_Direitos-na-Pandemia_ed_10.pdf

Bofill, M. (2020). *Porto Alegre tem mais de 2,6 mil moradores em situação de rua, diz FASC; ONG alerta para aumento no número durante a pandemia*. 2020. Portal G1. <https://g1.globo.com/rs/rio-grande-do-sul/noticia/2020/07/14/porto-alegre-tem-mais-de-26-mil-moradores-em-situacao-de-rua-diz-fasc-ong-alerta-para-aumento-no-numero-durante-pandemia.ghtml>

Boschetti, I. i Behring, E. (2021). *Assistência Social na pandemia da covid-19: proteção para quem?* *Serviço Social & Sociedade*, (140), 66-83. <https://dx.doi.org/10.1590/0101-6628.238>

Brasil (2020b). *Auxílio Emergencial é prorrogado até dezembro*. 2020b. Governo Federal.

<https://www.gov.br/pt-br/noticias/assistencia-social/2020/09/auxilio-emergencial-e-prorrogado-ate-dezembro>.

Brasil (2018). *Censo SUAS 2018*. SNAS - Ministério da Cidadania. <https://aplicacoes.mds.gov.br/snas/vigilancia/index2.php>

Brasil (2020a). *Coronavírus: Senado aprova auxílio emergencial de R\$ 600*. Agência Senado. Senado Federal.

<https://www12.senado.leg.br/noticias/materias/2020/03/30/coronavirus-senado-aprova-auxilio-emergencial-de-r-600>

Brasil (2006). *Norma Operacional Básica de Recursos Humanos do SUAS – NOBRH/SUAS*, anotada e comentada. SNAS.

http://www.mds.gov.br/webarquivos/legislacao/assistencia_social/resolucoes/2006/Resolucao%20CNAS%20no%20269%20de%2013%20de%20dezembro%20de%202006.pdf

Brasil (2005). *Política Nacional de Assistência Social*. MDS.

- Brasil (2020c). *Painel de casos de doença pelo coronavírus 2019 (COVID-19) no Brasil pelo Ministério da Saúde*. Brasília: Ministério da Saúde. <https://covid.saude.gov.br/>
- Brasil (2020d). *Portaria nº 337, de 24 de março de 2020*. Ministério da Cidadania. <http://blog.mds.gov.br/redesuas/portaria-no-337-de-24-de-marco-de-2020/>
- Brasil (2020e). *Portaria nº 100 14 de julho de 2020*. SNAS. <https://www.in.gov.br/en/web/dou/-/portaria-n-100-de-14-de-julho-de-2020-267031342>
- Brasil (2013). *Resolução Nº 1 de 21 de fevereiro de 2013*. CNAS. <https://www.sigas.pe.gov.br/files/10142015092330-resolucao.no.01.de.21.de.fevereiro.de.2013.dispoe.sobre.o.reordenamento.do.servico.de.convivencia.e.fortalecimento.de.vinculos.scfv.pdf>
- Brasil (2009). *Tipificação Nacional de Serviços Socioassistenciais*. CNAS.
- Comitê Gestor da Internet no Brasil. (2020). *Pesquisa TIC Domicílios 2019: resumo executivo*. https://cetic.br/media/docs/publicacoes/2/20201123115919/resumo_executivo_tic_dom_2019.pdf
- Comunicação do MST (2020). *Saiba porque o MST do Sul do Brasil doou mais de 850 toneladas de alimentos em 2020*. <https://mst.org.br/2020/12/25/saiba-porque-o-mst-do-sul-do-brasil-doou-mais-de-850-toneladas-de-alimentos-em-2020/>
- Comunicação Social PMSS (2020). *Prefeitura assina convênio para abrigamento de mulheres em situação de risco e violência*. <http://www.sapucaiaodosul.rs.gov.br/prefeitura-assina-convenio-para-abrigamento-de-mulheres-em-situacao-de-risco-e-violencia/>
- Comunicação Social PMSS (2020a). *Ginásio é abrigo temporário para moradores de rua*. <http://www.sapucaiaodosul.rs.gov.br/ginasio-e-abrigo-provisorio-para-moradores-de-rua>
- Comunicação Social PMSS (2020b). *Mais duas famílias aderem ao serviço Família Acolhedora*. <http://www.sapucaiaodosul.rs.gov.br/mais-duas-familias-aderem-ao-servico-familia-acolhedora/>
- Decret nºm. 10.282/2020 da Secretaria Geral da República. (2020). *Diário Nacional da República*. http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2019-2022/2020/decreto/D10282.htm
- Del Pozo Serrano, F. (2020). *Prácticas comunitarias para afrontar el Covid-19: 26 casos en Iberoamérica, Estados Unidos y Canadá* (1a ed.). Universidad del Norte Editorial. <http://hdl.handle.net/10584/9053>
- Dias, G. (2020). *Flor de laranjeira: motivada pela volta da fome, Daiana Santos lidera o coletivo da periferia para a periferia*, em Porto Alegre. Ecoa. <https://www.uol.com.br/ecoa/reportagens-especiais/causadores-daiana-santos/#cover>
- Farias, F. (2021). *População em situação de rua recebe atendimento através do PopRua RS*. Secretaria de Trabalho e Assistência Social do Governo do Estado do Rio Grande do Sul. <https://stas.rs.gov.br/populacao-em-situacao-de-rua-recebe-atendimento-atraves-do-poprua-rs>

Feijó, D. (2020). *Coletivo Ponte Restinga e seu idealizador*. Portal Tinga Agora. <https://tingaagora.com.br/coletivo-ponte-restinga-e-seu-idealizador/>

Fogliatto, D. (2020). *Trabalhadores apontam aumento de situações de vulnerabilidade e risco social em Porto Alegre*. Sul21. <https://www.sul21.com.br/cidades/2020/11/trabalhadores-apontam-aumento-exponencial-de-situacoes-de-vulnerabilidade-e-risco-social-em-porto-alegre/>

Freire, P. (1987). *Pedagogia do Oprimido* (17º ed.). Paz e Terra.

Garcia, G. i Resende, S. (2021). *Senado: proposta de fim do piso de saúde e educação dificulta PEC que viabiliza auxílio, dizem líderes*. Portal G1. <https://g1.globo.com/politica/noticia/2021/02/23/senado-proposta-de-fim-do-piso-de-saude-e-educacao-dificulta-pec-que-viabiliza-auxilio-dizem-lideres.ghtml>

Komatsu, B. K. i Menezes-filho, N. (2020). *Simulações de Impactos da COVID-19 e da Renda Básica Emergencial sobre o Desemprego, Renda, Pobreza e Desigualdade*. Police paper. 43, 1-33. <https://www.insper.edu.br/wp-content/uploads/2020/04/Policy-Paper-v14.pdf>

Machado, L. (2012). *Controle Social da Política de Assistência Social: caminhos e descaminhos* (1ª ed.). EDIPUCRS.

Mendonça, L. i Sampaio, V. (2020). *Prefeitura lança assistência emergencial para 150 mil famílias vulneráveis*. Prefeitura Municipal de Porto Alegre. <https://prefeitura.poa.br/gp/noticias/prefeitura-lanca-assistencia-emergencial-para-150-mil-familias-vulneraveis>

Mobilidade Porto Alegre (2020). *Canoas: 5 mil famílias em situação de vulnerabilidade social são beneficiadas com auxílio transporte*. <https://mobilidadeportoalegre.com.br/canoas-5-mil-familias-em-situacao-de-vulnerabilidade-social-sao-beneficiadas-com-auxilio-transporte/>

Prefeitura Municipal de Canoas (2020). *Prefeitura de Canoas garante alimentos, higiene e outros itens essenciais à população vulnerável durante a pandemia*. <https://www.canoas.rs.gov.br/noticias/prefeitura-de-canoas-garante-alimentos-higiene-e-outros-itens-essenciais-a-populacao-vulneravel-durante-a-pandemia/>

Rocha, J. S. (2020). *A constituição subjetiva de educadoras(es) sociais: tornar-se educador(a) no processo de vida*. [Tesi doctoral]. Pontificia Universidade Católica do Rio Grande do Sul.

Secretaria de Justiça, cidadania e direitos humanos do RS. (2020). *A arte salva! Ação da Casa da Cultura Hip Hop de Esteio distribui cestas básicas às famílias vulneráveis*. <https://sjcdh.rs.gov.br/a-arte-salva-acao-da-casa-da-cultura-hip-hop-de-esteio-distribui-cestas-basicas-as-familias-vulneraveis>

Soares, I. (2020re). *A periferia move o Mundo: o coletivo A Periferia Move o Mundo surgiu em 2019, idealizado por Cleber Moraes, educador social e morador do bairro santa tereza, em Porto Alegre*. Ecofy. <https://ecofy.com.br/revista/artigo/18/a-periferia-move-o-mundo>

Vairão Junior, N. i Alves, F. (2017). *A Emenda Constitucional 95 e seus efeitos*. *Revista de Contabilidade do Mestrado em Ciências Contábeis da Uerj* 22 (2), 54-75. DOI <https://doi.org/10.12979/32365>

Werneke, G. i Carvalho, M. (2020). A pandemia de COVID-19 no Brasil: crônica de uma crise sanitária anunciada. *Cad. Saúde Pública*, 36(5), 1-4. DOI 10.1590/0102-311X00068820

-
- 1 Números relatius al juliol del 2021.
 - 2 Drets en pandèmia: Mapeig i anàlisi de les Normes Jurídiques com a Resposta a la Covid-19 al Brasil.
 - 3 És important parar atenció sobre una característica d'aquesta definició d'educació social amb la qual treballem, ja que farà una distinció que no s'ha expressat els treballs publicats fins ara: la institucionalització. Argumentem que *educació social* i *educació popular* no són sinònims ni tampoc l'una és expressió de l'altra. En el context actual, de lluita pel reconeixement de la pràctica de l'educació social com a professió al Brasil, l'entendem com una pràctica ocupacional crítica, inserida en les relacions laborals formals del sistema capitalista. Es tracta, per tant, d'una identitat ocupacional en el món laboral. Però l'educació popular s'entén com una perspectiva educativa que incorpora conceptes del món i principis ètics d'acció que poden orientar moltes pràctiques ocupacionals, inclosa l'educació social. És una identitat política del món i de la vida. Aquestes dues identitats es poden superposar en la mateixa persona, però això no passa de manera automàtica ni obligatòria. Tal com ho entenem, no tota pràctica d'educació social serà una pràctica d'educació popular, i viceversa. No obstant això, també entenem i defensem que una pràctica d'educació social que pren els principis de l'educació popular basats en Freire com a fonament teòrico-pràctic i ètic tendeix a enfortir tots dos camps i identitats.
 - 4 No compremem ni tampoc defensem que aquest sigui l'únic espai de treball d'educadors socials al país, però destaquem la importància d'aquests treballadors en l'execució de les polítiques públiques d'assistència social al Brasil.
-